

Riek Hazenbosch (a) & Carly van Tilborg (b), in samenwerking met Herma van den Brand (c), Peter de Swart (d), Inge de Vries (e) & Janina Zochowski (f)

(a) Revijs Lyceum, Doorn

(b) Ichthus Lyceum, Driehuis

(c) Stedelijk Scholengemeenschap Nijmegen

(d) Radboud Universiteit, Nijmegen

(e) Alferink College, Zoetermeer

(f) Canisius College, Nijmegen

Contact: Riek.hazenbosch@kpnmail.nl

c.vantilborg@ichthuslyceum.nl

De kracht en macht van het woord

1. Inleiding

Het vak Nederlands zou niet uitdagend genoeg zijn, de docenten zouden een te hoge werkdruk ervaren en de leerlingen zouden inhoudelijk weinig leren. Dat zijn enkele bevindingen van een groep docenten en wetenschappers die samen het *Manifest Nederlands op school* schreven. Er zou een omslag moeten plaatsvinden, waarbij het moet gaan om 'bewuste taalvaardigheid'. Dat betekent onder andere dat de leerling het Nederlands bewust moet leren gebruiken en daarbij ook beloond wordt voor het gebruiken van zijn inzicht.

Met dit in het achterhoofd hebben we werk gemaakt van een lessenserie over de kracht en macht van taal, in het bijzonder van woordgebruik. In de lessenserie komen drie begrippen ('prototypetheorie', 'framing' en 'ironie') naar voren en leren leerlingen de kracht en macht van het woord kennen. We hebben bewust voor deze volgorde gekozen, omdat deze termen steeds lastiger te begrijpen zijn voor de leerling. Ons doel is het taalbewustzijn van de leerling vergroten en wellicht deze deelvaardigheden van het vak Nederlands te integreren in het lopende curriculum. In onze presentatie expliciteren we onze lessenserie en delen we onze ervaringen ermee. Hierbij moet worden opgemerkt dat de docent niet alle lesonderdelen hoeft te geven.

2. De lessenserie

Onze lessenserie is gebaseerd op de gedachte dat de leerling intuïtief allerlei ideeën heeft over taal en per lesonderwerp zal duidelijk worden hoe de leerling zijn of haar kennis en vaardigheden kan inzetten en vergroten. De leerling leert hierbij dus over de

kracht en de macht van zijn taal.

In wat volgt, beginnen we steeds met een korte omschrijving van het onderwerp dat centraal staat. Daarna zal een beknopte beschrijving van de les(sen) gegeven worden.

2.1 *Prototypetheorie*

In december 2015 stond in *de Volkskrant* een artikel over musea die woorden als ‘negers’ en ‘kaffers’ schraptten uit hun databanken (Van den Eerenbeemt 2015). Waarom was dat nodig? Als de docent zulke kwesties met zijn leerlingen wil bespreken, moeten de leerlingen wel voorkennis hebben over hoe woorden functioneren in taal. De prototypetheorie van woordbetekenis biedt hier een aantrekkelijk uitgangspunt (zie: Aitchinson 2012 voor een toegankelijke inleiding).

Is het moeilijk om woorden te definiëren? Als we woordenboekmedewerker Geeraerts mogen geloven, is dat niet zo makkelijk als we soms denken (Van Maris 2007). En met een definitie ben je er nog niet. Mensen twijfelen of een pinguïn een vogel is, terwijl ze direct weten dat een roodborstje een vogel is. Dit soort verschillen zijn interessant en zeggen veel over hoe wij de woorden opslaan in ons mentale woordenboek. De taalpsychologie onderzoekt hoe dat precies zit in ons hoofd en een taalkundige gaat op zoek naar de onderliggende semantische structuur. Blijkbaar is het ene woord meer passend bij een concept dan het andere. Denk bijvoorbeeld ook aan fruit. Waarschijnlijk denk je nu direct aan appels, peren en bananen, maar dacht je ook direct aan een kokosnoot?

We laten de leerlingen de prototypetheorie ervaren door ze allerlei kleine opdrachtjes te geven. De eerste opdracht is: ‘teken een huis in een minuut’. De meeste leerlingen tekenen ongeveer hetzelfde soort huis en door ze met elkaar te vergelijken, worden ze zich bewust van dit prototype. In de tweede opdracht geven leerlingen samen de definitie van een vogel. Vaak kan de leerling wel een definitie bedenken, maar past daar dan ook de vleermuis in of het vogelbekdier? Als ze zich bewust zijn van de moeilijkheid van een goede definitie, kan de docent met ze op zoek naar woordvelden. Blijkbaar gebeuren in ons hoofd allerlei onbewuste processen waardoor we woorden met elkaar associëren. Als de leerling zich daarvan bewust is, zal hij beter woorden kunnen kiezen die bij de gekozen context horen. Dit sluit goed aan bij het volgende lesonderwerp: ‘*framing*’.

2.2 *Framing*

Leer de leerling erop bedacht zijn dat woorden per context bewust gekozen kunnen zijn en dat hij die gekleurde woorden herkent en kan toepassen. *Framing* is het toepassen van woorden op een dergelijke manier dat de lezer gestuurd wordt in het vaststellen van een interpretatie. Een voorbeeld: het maakt uit of een krant schrijft over

‘gelukszoekers’ of over ‘asielzoekers’. Indien de leerling deze nuance doorziet, komt de boodschap van de tekst ook duidelijker naar voren. De volgende stap is dan het zelf *framen* van teksten. De docent deelt een krantenartikel uit (het onderwerp moet wel goed te *framen* zijn) en de ene helft van de klas *framet* positief, de andere helft *framet* negatief.

Een ander voorbeeld. Waarvoor zou u kiezen: een hamburger met 25% vet of een voor 75% vetvrije hamburger? Het betekent precies hetzelfde, maar het komt anders over. Aan de hand van veel voorbeelden, onder andere afkomstig uit Boersma & Gagstein (2015), zien leerlingen dit verschil steeds duidelijker. Ook zijn er leuke experimenten op te zetten met klassen om zelf een onderzoekje te doen naar het effect van de boodschap. In onze lessenserie zit zo'n experiment, maar de docent is vrij om zelf andere experimenten te doen.

Dan is er ook nog een les over ‘*framing* in de politiek’. Politici maken voortdurend gebruik van *frames* en ook hieruit valt voor de leerling veel te leren. Na deze lessen over *framing* zijn de leerlingen zich meer bewust van het kiezen van woorden in een context, van hoe ze hierdoor beïnvloed worden en hoe ze mee kunnen beïnvloeden.

2.3 Ironie

Via het onderwerp ‘*framing*’ zijn we uiteindelijk uitgekomen bij ‘ironie’; misschien wel de lastigste vorm van taalgebruik om goed te kunnen herkennen en gebruiken. Zoals Burgers (2010) schreef, kan ironie verkeerd begrepen worden, maar zitten er ook voordelen aan. Ironie kan bijvoorbeeld grappiger zijn dan letterlijke taal en kan een goede manier zijn om kritiek te leveren. Dat is dus heel interessant voor onze leerlingen die vaak onbewust veel gebruikmaken van deze stijlfiguur. Tevens wordt in examenteksten vaak gebruikgemaakt van ironie. De les(sen) over ironie moet(en) nog gestalte krijgen.

3. Onze ervaringen

De les met als onderwerp ‘de prototypetheorie’ is uitermate geschikt gebleken voor zowel bovenbouw havo als vwo. Leerlingen zijn enthousiast en begrijpen ook goed het doel van de les. Aan het eind van de les zijn ze kritischer op het geven van een definitie en zich bewuster van hoe woorden met elkaar in verband staan.

‘*Framing*’ vinden met name leerlingen in de bovenbouw van het vwo interessant. We hebben onze lessen uitgetoetst in 4-, 5- en 6-vwo en voor 4-vwo was het, in deze opzet, redelijk moeilijk. 5- en 6-vwo waren enthousiast aan het *reframen* van krantenartikelen en er kwamen soms interessante *frames* uit.

De lessen rond ‘ironie’ hebben we nog niet volledig uitgewerkt en dus ook nog niet uitgeprobeerd.

4. Slot

We zijn nog lang niet klaar met deze onderwerpen. We merken dat leerlingen er enthousiast van worden en dat het dus zin heeft. Ons doel was om het taalbewustzijn van de leerling te vergroten en op die manier de reguliere lessen Nederlands te verdiepen. We kunnen een voorzichtige conclusie trekken dat dat mogelijk is. Leerlingen merkten zelf het effect van deze lessen bij de schrijflessen en ook voor tekstbegrip zijn deze lessen goed in te zetten. Al met al zijn wij overtuigd van het nut van deze taalkundige lessen in het reguliere curriculum. Leerlingen zien het vak Nederlands eens vanuit een ander perspectief en dat kan de geest alleen maar verruimen.

Referenties

- Aitchison, J. (2012). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon* (4th edition). Oxford: Wiley- Blackwell.
- Boersma, J. & S. Gagestein (2015). *Harder praten helpt niet*. Zaltbommel: Haystack.
- Burger, C. (2010). “Ironie gebruiken doe je zo!”. In: *Tekstblad*, 4. Online raadpleegbaar op: www.tekstblad.nl.
- Van den Eerenbeemt, M. (2015). “Musea schrappen ‘negers’ en ‘kaffers’ uit databanken”. In: *De Volkskrant*, 9 december 2015.
- Van Maris, B. (2007). “Is Donald Duck een vogel?”. In: *NRC Handelsblad*, 6 januari 2007.